

Rozdiel medzi chudobnými a bohatými na základe písomných prameňov z rokov 1000–1301

JÁN HUNKA

Netreba asi priveľmi zdôrazňovať, že jedným z dôležitých prvkov poznania fungovania stredovekej spoločnosti by malo byť aj zistenie približnej hranice rozdeľujúcej jednotlivé sociálne a spoločenské triedy. Je síce pravdou, že v listinách a zákonníkoch z neskorého stredoveku a konca stredoveku sú aj určité pramene k typológii jednotlivých tried (medzi dôležité patrí predovšetkým Zlatá bula Ondreja II. z roku 1222, zákon Ľudovíta Veľkého z roku 1351 a zákon 1/1608).¹ Je to napr. aj zákonník kráľa Kolomana z prelomu 11. a 12. stor., kde je stanovená výška príjmov z pozemkovej feudálnej renty. Tá sa stala kritériom pre výpočet, aký počet vojakov musia jednotliví veľmoži postaviť do brannej hotovosti štátu. Ak mal veľmož ročný príjem do 100 penzí (solidov) a dostával od svojich osobne slobodných poddaných aj kone, musel vypraviť do vojny 1 ťažkoodenca (s brnením). Ak mal veľmož príjem iba 40 penzí, vtedy dal iba 1 ľahkoodenca. Z daného vidno, že zákonník uznával len dve vrstvy vtedajšej šľachty. Aj ďalšie pramene obsahujú len príliš všeobecné výrazy. Napr. v Zlatej bule z r. 1222 sú to pojmy typu rex, ducis, prelatores, comes, barones, populi castri, iobagiones, servientes, possessionibus, tiež výrazy vyjadrujúce rôzne funkcie predstaviteľov kráľovského dvora (palatinus, vicarius iudicum, comes curialis, comes castri, agazones, caniferi, falconarii) a označenie kolonistov ako hostes. Tie ale neumožňujú vytvoriť si dosť jasnú predstavu o veľkosti ich majetku. Je všeobecne známe, že v stredoveku boli tieto triedy jednoznačne vymedzené majetkovým postavením jednotlivca, preto sa domnievam, že je nutné pri vytyčovaní tejto hranice sa predovšetkým zaoberať prameňmi poukazujúcimi na hmotné zázemie príslušníkov šľachty.

Pretože som si za cieľ práce stanovil načrtnutie možného riešenia vymedzenia pojmu hranica medzi vrstvou bohatých a chudobných predstaviteľov stredovekej spoločnosti žijúcej na našom území, bolo nutné sa aj rozhodnúť ktorý z viacerých druhov východiskovej pramennej bázy bude nutné analyzovať. Keďže sa domnievam, že zvyšky materiálnej kultúry stredovekého človeka objavované počas archeologických výskumov sídlisk a pohrebísk sú z hľadiska zistenia príslušnosti jednotlivca k určitej triede menej preukazné (lebo iba v prípade nálezov výnimočných a cenných predmetov môžu poukazovať na bohatstvo jednotlivca), zvolil som si za pramennú bázu zachované písomné dokumenty. Z dnes známeho súboru písomných dokumentov z rokov 1001–1301 som vyňal iba doklady pojednávajúce o veľkosti a prevodoch majetkov rôznych jednotlivcov. Analyzoval sa tak súbor približne 70 listín z čias Štefana I. (997–1038) až Ondreja III. (1290–1301). Na porovnanie zistených údajov poskytujem v príspevku i základné cenové relácie určitých výrobkov danej doby, resp. výšky pokút zistené zo zákonníkov z čias vlády Štefana I. až Ladislava I. (1077–1095).

K vymedzeniu hranice medzi chudobnými a bohatými som rozdelil celý súbor na štyri základné celky: a, na zistenie bohatstva najvyššieho predstaviteľa štátu, resp. jeho vysokých úradníkov; b, na zistenie majetnosti vysokej šľachty; c, na zistenie bohatstva strednej šľachty; d, na zistenie bohatstva predstaviteľov najnižšej šľachty. Je logické, že členovia spoločnosti charakterizovaní ako pauper (chudobný, nemajetný) buď nevlastnili žiadny majetok, alebo ich príjem bol minimálny, oveľa nižší ako u členov skupiny d.

A: V rámci zistenia možností štátu, resp. najvyšších predstaviteľov kráľovského dvora možno uviesť iba štyri údaje. Pravdepodobne v roku 1184 bol vytvorený dokument

o príjmoch Bela III. (1172–1196) (Hóman 1916, 425–426; Kolektív 1998, 123). Tento kráľ, mimochodom jeden z najvýznamnejších panovníkov stredovekého Uhorska, mal v danom čase z rôznych dôchodkov, hlavne z razby mincí, zo soľného monopolu, ako župné dávky a rôzne dary ročný príjem 166 000 mariek striebra ročne. Podľa prepočtov viacerých hospodárskych historikov (najmä B. Hómana) to predstavovalo asi 38,736 tony striebra. Preto bol považovaný za tretieho najbohatšieho panovníka Európy, po anglickom a francúzskom kráľovi. V roku 1219 žiadal od Uhorska pápež Honorius III. svätopeterský halier, kolektu vo výške 50 000 mariek striebra a 1 200 libier bližšie neurčených druhov mincí (Marsina 1971, č. 232). Pre štát, teda aj pre panovníka to znamenalo obrovské finančné zataženie. V roku 1235 poskytol Ondrej II. svojmu synovi Imrichovi 20 000 mariek striebra (Marsina 1971, č. 454), čo vzhľadom na predchádzajúci dokument tvorilo tretinu až polovicu dávok, ktoré boli kráľovskí úradníci schopní vybrať v rámci štátu. O nestálych finančných pomeroch uhorských kráľov svedčí aj kronikársky zápis z roku 1241, keď rakúsky vojvoda Fridrich II. (1230–1246) poskytol v r. 1241 Belovi IV. (1235–1270) na svojom sídle vo Viedni azyl pri úteku pred Tatármi. Pri jeho odchode však od neho vymáhal dlh 2 000 hrivien striebra splatných už v roku 1235. Preto mu Bela IV. musel ako protihodnotu zapožičať nielen všetky svoje cennosti, ale dať aj do zálohy Bratislavskú, Mošonskú a Šopronskú župu (Dejiny Slovenska. I., 230). Panovník bol po návrate do Uhorska natoľko chudobný, že dané klenoty nebol schopný vyplatiť viacero rokov.

B: Na zistenie bohatstva predstaviteľov vysokej šľachty v rámci Slovenska môže žiaľ poslúžiť iba málo dokumentov. V roku 1216 bol výnos z úradu hlavného kráľovského čašníka stanovený na 300 mariek striebra (Marsina 1971, č. 220). Bela IV. dal v roku 1246 hlavnému kráľovskému čašníkovi Mauriciovi Fulkove zeme Fiľakovo, Radzovce, Trebeľovce, časť Baba, Šimonovce, Gortva, časť Čeniz a Egyházdungeles majúce hodnotu 900 mariek (Marsina 1987, č. 217). Je jednoznačné, že táto skupina ľudí rákala svoj majetok v stovkách až tisíckach mariek striebra.

C: Menej problematické je zistenie bohatstva strednej šľachty. Síce o jej majetkovom postavení pojednáva najviac dokumentov, vidno v nich však značné rozdiely. Je jednoznačné, že sa jednalo o širospektrálnu skupinu ľudí so značne cenným majetkom. Magister Demeter bol schopný zo svojho majetku uvoľniť v roku 1229 1000 mariek striebra, aby od kráľa Kolomana získal Kecerovský Lipovec (Marsina 1971, č. 352–354). Z r. 1289 pochádza listina o predaji presne vymedzenej zeme Detborovi a jeho spoločníkom, komunite Sasov zo Spišského Štvrtku za 170 hrivien striebra (Juck 1984, č. 70). V roku 1222 získali Hervinus a Detricus za 90 mariek opustenú zem Sebechleby (Marsina 1971, č. 273), následne ju za 100 mariek predali Ostrihomskej kapitule (Marsina 1971, č. 277). Vlastníci Krušoviec predali palatínovi Petrovi v roku 1281 Božňany pri Nových Zámkoch za 60 hrivien jemného striebra (Lukačka a kol. 1995, 14). Leustach získal v roku 1228 zeme Revitka a Bela pri Hrone za 50 mariek striebra (Marsina 1971, č. 341). V roku 1243 dal Barnabáš z Kračian vdove po Mortunovi z Kračian za 14 popluží² zeme, 2 poplužia lesa, 8 popluží pasienkov a iné bonity 50 mariek (Marsina 1987, č. 142). Rode, Eliud, Boleslav, Ipolyt, Crachyno, Alexius, Mykuď získali v roku 1234 za 44 mariek Bytču (Marsina 1971, č. 443). Majitelia Krušoviec predali v roku 1297 časť svojho majetku v Dolnom Branči a 7 viníc v Pohraničiach za 42 hrivien striebra. (Lukačka a kol. 1995, 15). Alexander a Leustach z rodu Semere získali v roku 1247 Strháre, okrem porcií patriacich Paznanovi za 31 mariek (Marsina 1987, č. 263–264). Tieže Strháre kúpil od nich Bela IV. za 60 mariek, následne ich dal comesovi Micovi (Marsina 1987, č. 271). V roku 1247 predal Ondrej z Okoličnej Hadovce pri Novej Stráži Matejovi a Vítovi z Novej Stráže za 23 mariek (Marsina 1987, č. 284). V dohode medzi bzovickým opátom a krupinskými Sasmi z roku 1238 je zmienka, že Sasi mali v deň sv. Martina platiť opátovi a rehoľníkom daň 20 hrivien za zem Briáč pri Krupine (Oslanský 1996, 577; Juck 1984, č. 5). V roku 1245 Semeyn z Ostrihomu získal časť Bajnej za 16 mariek, druhá časť tejto zeme sa predala za 3 marky (Marsina 1987, č. 212). V roku 1244 prijala vdova po Vavrincovi z Branču od Ondreja, syna Ivanku 15 ma-

riek za predaj určitej časti svojej zeme, Ondrej jej dal ešte 2 marky striebra navyše (Marsina 1987, č. 162). Comes Dubur kúpil v roku 1247 za 16 mariek 40 popluží zeme v bližšie nemenovanej lokalite (Marsina 1987, č. 285). V roku 1244 Lacont, Miconi, Godus kúpili zem Strháre za 15 mariek (Marsina 1987, č. 175). Počas roku 1245 Štefan, predstavený kráľovskej kancelárie získal zem Istebník pri Trenčíne, za ktorú dal kedysi nitriansky biskup Jakub 15 mariek striebra (Marsina 1987, č. 208). V rozmedzí rokov 1244–1245 Latus a jeho traja bratia, spolu s Budom a jeho synom a viacerými spoločníkmi kúpili zem Bar za 13,5 marky (Marsina 1987, č. 156). Ondrej poskytol v roku 1248 svojej matke Ondurnii 12 mariek striebra (Marsina 1987, č. 311). Florentino kúpil v roku 1230 zem Thatha ležiacu za Dunajom oproti Hronu za 10,5 marky striebra (Marsina 1971, č. 367). V roku 1245 Mochud, Ascensio, Ondrej, Marek a Šimon predali ostrihomskému arcibiskupovi Štefanovi zem Gug za 10 mariek (Marsina 1987, č. 213). Abba zo Strehovej predal Mylostovi v roku 1245 svoju dedičnú zem Ivanice za 10 mariek (Marsina 1987, č. 206 A). V roku 1230 Ceked, Bency a Bohuslav kúpili za 9 mariek 3 poplužia zeme v Lubine naproti Hornádu (Marsina 1971, č. 366). Moys a bratia Vs a Kachman z obce Kapurnuk kúpili v roku 1247 2 poplužia zeme v obci Megered za 9 mariek striebra (Marsina 1987, č. 250). V roku 1296 časť majiteľov Krušoviec predala 1,5 poplužia zeme šľachticom z Bošian za 4,5 hrivny viedenských fenigov (pretože tie boli skoro 2 krát tak ťažké a kvalitné ako uhorské denáre, aj ich hrivna bola výrazne rozdielna od uhorskej; Lukačka a kol. 1995, 15). V roku 1239 Petch a Benedikt kúpili zem Romháň a Lipovany v Novohrade za 6 mariek striebra a 2 marky poplatkov sudcovi (Marsina 1987–, č. 141). Ján Latinus kúpil v roku 1246 8 popluží zeme v lokalite Bory (Hont) za 8 a 1 marky (Marsina 1987, č. 236). V roku 1244 Šimon, Pouka a Hunth kúpili časť zeme Uzovská Panica, poloha Comporföld za 5 mariek striebra (Marsina 1987, č. 173). V tomže roku bola predaná aj ďalšia časť Uzovskej Panice zvaná Figa za 5 mariek striebra (Marsina 1987, č. 174). Comes Debet a Vavrinec z Branču poskytli v roku 1248 Romanovi z Branču, jeho 4 dcéram a ich matke 5 mariek (Marsina 1987, č. 292). V roku 1232 Giliano, Woch a Munchur získali za 4 marky striebra 1,5 poplužia zeme v Timačoch (Marsina 1971, č. 397). Herc kúpil v roku 1245 zem Podhájska za 4 marky striebra (Marsina 1987, č. 214). Ďalšie zmienky sú o platbách oveľa nižších. Špitálníci sv. Štefana kráľa v Ostrihome predali v roku 1223 dve poplužia zeme v Chotíne komárňanskému archidiakonovi Hogelovi za 3 marky striebra (Marsina 1971, č. 289). Za tú istú sumu v roku 1226 Ondrej, syn Scenkela získal poplužie zeme a právo na rybolov v Dunaji (Marsina 1971, č. 320). Totožnú sumu poskytlo v roku 1231 Felexanne z Nitry Nitrianske biskupstvo za poplužie zeme v Janikovciach (Marsina 1971, č. 380). Vo Výčapoch pri Nitre sa však v roku 1239 za ňu podarilo získať až 3 poplužia zeme (Marsina 1987, č. 61). Niekoľko dokladov svedčí aj o predajoch pôdy za 2 marky. Zakladateľ bzovického konventu Lampert mu dal v roku 1135 dve poplužia opustenej zeme Gregora v dedine Chemer (nelokalizované) aj s obyvateľmi, ktorá mala hodnotu 2 marky (Marsina 1971, č. 74). V roku 1183 ostrihomský arcibiskup Mikuláš predal svojim kanonikom poplužie zeme v Kameníne (Marsina 1971, č. 95). V roku 1237 sa takáto cena určila za 40 jutár (asi 1 hektára) zeme v Mani (Marsina 1987, č. 29). V roku 1248 ostrihomský arcibiskup Štefan kúpil za 2 marky 3 poplužia zeme Trhovište (Marsina 1987, č. 312). Najnižšie uvádzané sumy pri predajoch zeme sa pohybovali okolo jednej marky. Napr. v roku 1247 kúpil Egidius za 1 a 3 marky striebra a 25 kubulov vína zem Ownd (Marsina 1987, č. 283). V roku 1246 stálo poplužie zeme Bork 1 1 marky (Marsina 1987, č. 235).

Z uvedeného prehľadu vidno, že aj v rámci strednej vrstvy spoločnosti jestvovali príslušníci šľachty, ktorí boli schopní zaplatiť za majetky desiatky hrivien striebra. Na druhej strane vrstvy stáli však ľudia, ktorí boli schopní ledva zaplatiť 1–5 hrivien a ak chceli získať väčší kus poľa museli sa naň poskladať viacerí spoločníci. Typické sú napr. dva záznamy z rokov 1221 a 1222. Prvý deklaruje, že keď šľachtici z Bore nechceli vrátiť po 2 marky striebra, museli sa zodpovedať pred Božím súdom vo Varadíne (Marsina 1971, č. 253). V druhom je zápis, že Roma z Behyniec nechcel vrátiť Pavlovi z Nemiec 1,5 marky, preto

bol taktiež predvolaný do Varadína (Marsina 1971, č. 272). Keď riskovali za 1,5–2 marky striebra stratu vlastného života, nemohla byť ich majtková situácia ani trochu dobrá.

Podľa zachovalých dokumentov by sa paradoxne dali k nižšej časti strednej vrstvy spoločnosti zaradiť aj hostes prichádzajúci kolonizovať opustené časti štátu, ktorí v nejednom prípade dokázali dokončiť mestotvorné procesy viacerých slovenských miest. Dokladajú to mnohé privilegiálne listiny, ako napr. z roku 1254 keď Bela IV. obyvateľom Dobrej Nivy a Babinej nariadil, že za každých 50 usadlostí sa bude platiť 1 hrivna čistého striebra (Matulay 1980, č. 5; Juck 1984, č. 24, odpis z r. 1270 je pod č. 39). To značí, že za každú usadlosť musel jej vlastník poskytnúť iba 1/50 hrivny, približne 4,66 g striebra.³ Košickí hostes mali totožný poplatok nariadený jágerským biskupom Ondrejom od roku 1297 (Halaga 1987, 59). Takú istú platbu mali v roku 1263 aj obyvatelia Nemeckej Lupče (Juck 1984, č. 30, odpis z r. 1283 je pod č. 62). Pomerne malé poplatky platili aj obyvatelia ďalších miest. V roku 1268 dávali v Rimavskej Sobote za najmenej kvalitnú zem unciu (29,17 g) striebra, strednej kvality 3 pondusy, teda vážky striebra (14,58 g), za neobrábanú zem 2 vážky (9,72 g; Juck 1984, č. 36, odpis z r. 1278 je pod č. 58). V roku 1256 obyvatelia Modry platili bratislavskému županovi po 5 vážiek striebra, čo vtedy predstavovalo asi 24,3 g kovu (Lehotská 1961, 17 a 152, č. 23). V rámci poskytovaných výsad pre obyvateľov sv. Kríža (Žiaru) nad Hronom z roku 1246 sa nariadilo, že županovi sa musí zaplatiť za poplužie zeme 1 fertu striebra (58,34 g). Tí osadníci ktorí nevlastnili žiadne pole a bývali v dome iného kolonistu však platili iba 1,5 vážky striebra (7,29 g) tomu osadníkovi u ktorého bývali (Juck 1984, č. 13). V roku 1261 dal kráľovič Štefan košickým kolonistom Samphlebenovi a Oblovi zem Vyšné Košice, za čo sa malo poskytnúť pol fertonu (29,17 g) jemného zlata ročne (Juck 1984, č. 28, odpis z roku 1275 je pod č. 55). Zakladateľom Komárna bola v roku 1277 stanovená ročná daň z pozemkov v tej istej sume (Juck 1984, č. 56). V známom privilegii Ondreja III. z roku 1291 pre Bratislavu sú viaceré údaje o právach a povinnostiach kolonistov konštitujúcich mesto. Noví osadníci síce spočiatku nemuseli 10 rokov platiť pozemkovú daň, ale potom museli každý rok v deň sv. Juraja zaplatiť za využívanie pozemkov maximálne 3 vážky striebra (Horváth 1991, 13–14; Juck 1984, č. 77). Je jednoznačné, že uhorskí králi stanovili tieto pomerne nízke dávky vedome, možno preto, že iba časť nových osadníkov mala dostatočný hmotný kapitál, hlavne však z dôvodu, aby sa podnietil rozvoj novo založených lokalít. Dokumenty však poukazujú aj na skutočnosť, že viacerí kolonisti museli byť veľmi bohatí. Podľa nariadenia z roku 1271 pre Ľubicu miestni saskí kolonisti platili pozemkovú daň až vo výške 300 mariek jemného striebra budínskej váhy (Vojtas 1971, 10–11; Juck 1984, č. 43). Pre Kežmarok zas Bela IV. v roku 1269 prikázal ročnú platbu v sume 20 mariek striebra (Juck 1984, č. 37, 42). V danej dobe to boli sumy predstavujúce viac ako bolo pre bežných ľudí obvyklé. Je jednoznačné, že aj keď časť kolonistov došla do Uhorska s menším kapitálovým zabezpečením, dokázali sa svojimi aktivitami dostať medzi najvyšších predstaviteľov miest a dedín, tým pádom sa zaradili k horným vrstvám strednej triedy, alebo priamo do skupiny veľmi bohatých príslušníkov vtedajšej spoločnosti.

D: Na zistenie bohatstva predstaviteľov najnižšej šľachty bolo možné použiť dokumenty týkajúce sa predovšetkým majetkových výmen v prostredí ľudí zvaných *jobagiones castri*, hradskej vojaci. Podľa zákonníka Štefana I., datovaného pred rok 1015 platila táto skupina ľudí peňažnú daň 5 pondusov (vážok o objeme asi 20 g striebra), t. j. 25 denárov, takže to bol ich minimálny majetok. V ďalších obdobiach sa veľkosť majetkov príslušníkov tejto triedy síce značne rozhojnila, lebo mali aj viacero mariek striebra, ale ich bohatstvo nebolo jednotné.

Z roku 1213 je záznam o tom, že *jobagión* hradu Bratislava Šukar a jeho spoločníci zničili obce Stará a Udvorce pri Šali, preto museli poskytnúť ich vlastníkovi pannonskému opátovi pokutu 35 mariek striebra a ďalších 40 mariek sudcovi (Marsina 1971, č. 183, kópia z roku 1214, tamže č. 192). Museli mať teda každý aspoň 20–25 mariek striebra. V roku 1242 sa štyria *jobagióni* trenčianskeho hradu Zoulat, Ján, Ondrej a Razlo dohodli,

že poskytnú vdove po bratovi Pousaovi, ktorý padol v boji s Tatármi 50 mariek (Marsina 1987, č. 116–117), teda každý z nich dal priemerne 12,5 marky. Bork, jobagión trenčianskeho hradu kúpil Pominovce v roku 1229 za 10 mariek striebra (Marsina 1971, č. 355). Pred rokom 1210 musel jobagión Socols poskytnúť nitrianskemu biskupovi Jánovi za popluzie zeme v usadlosti Mítice 7 mariek striebra (Marsina 1971, č. 164). V roku 1219 zaplatili jobagióni komárňanského hradu za 3 popluzia zeme v obci Nová Stráž 4 marky striebra (Marsina 1971, č. 231). Z uvedených faktov sa dá usudzovať, že jobagióni museli síce v čase Štefana I. vlastniť minimálne 20 g striebra, aby boli schopní splatiť nariadené dávky. V rokoch 1210–1229 sa ale stali pomerne širokou skupinou nižšej vrstvy obyvateľstva, s rôznym majetkom, lebo boli schopní poskytnúť od 1,33 po 10 mariek striebra za popluzie zeme. Niektorí, ako spomenutí Šukar a jeho spoločníci a Zoulat, Ján, Ondrej a Razlo mohli vynaložiť aj väčšie čiastky peňazí na získanie rodových zemí a na iné účely (po 12,5, resp. až po 25 mariek).

Uvedomujem si, že sledovaním písomných dokumentov možno len čiastočne riešiť tak zložitú vec akou je stanovenie spoločenského zaradenia jednotlivca v spoločnosti. Preto považujem moje analýzy za čiastkové, podnecujúce nielen k pokračovaniu bádania v rámci tejto témy, ale napr. aj ku konfrontácii s množstvom a hodnotou nájdených prvkov materiálnej kultúry stredovekého človeka napr. v rámci hrobov, sídliskových objektov z prostredí miest či dedín a pod.

Zaujímavé je napr. porovnanie zistených údajov z listín s hodnotou nájdených ojedinelých a hromadných nálezov mincí. Ako je z viacerých prác známe (napr. Hunka 1997), v rámci tzv. obolu mŕtvych sa v hroboch z 11. až začiatku 14. storočia obvykle nájde iba jediný kus mince. V období 11.–13. stor. sa táto váha v prípade uloženia uhorských denárov a poldenárov rovnala asi 0,2–0,4 g striebra, teda asi 1/15–1/12 váhy pondusu strieborného kovu (záležalo od kvality mincí). V prípade uloženia viedenských či friesachských fenigov ťažkých priemerne 0,5–0,7 g koncom 13. stor. do hrobu sa ich váha rovnala asi 1/9 až 1/7 pondusu. Podľa tohto kritéria musel byť majetok pochovaných značne nízky. Ovšem je treba brať do úvahy, že viaceré hroby majú aj mince, aj iný sprievodný materiál, resp. časť majetku mohli zdediť príbuzní a tí ho nedali do hrobu, resp. bol majetok vyjadrený v iných hodnotách (príbýtku, pôde, úžitkových zvieratách, poľnohospodárskych zariadeniach, zbraňoch, šperkoch a pod.).

Zaujímavé je aj prehľad približnej kurzovej hodnoty hromadných nálezov mincí z obdobia vlády Arpádovcov a jej porovnanie s vyššie uvedenými výsledkami z listín.

Na jednej strane sa na Slovensku zaznamenali pomerne bohaté nálezy mincí, predovšetkým z obdobia okolo polovice 11. stor., kedy ešte mali vtedajšie arpádovské razby pomerne vysokú hodnotu kovu. Napr. poklad z Ludaníc obsahujúci 263 mincí kráľov Petra, Abu Samuela, Ondreja I., Šalamúna a vojvodu Belu (Nálezy 2, č. 15) mal cenu asi 3,05 zlatého byzantského solidu. Pri vtedajšej priemernej váhe týchto mincí, cca 0,7 g, by sa jednalo asi o 184,1 g striebra, teda asi o 3 marky. Nález podobných mincí z Dolných Chlebian, 1812 mincí Štefana I. a Šalamúna, tiež vojvodov Bela a Gejzu (Nálezy 2, č. 16) mal v svojej dobe značne vysokú cenu 23,21 solidov. V prepočte mal asi 1087 g, teda váhu 4,66 mariek striebra. Koncom 11. stor. bol ukrytý v neznámej slovenskej lokalite (predpokladám že na území jz Slovenska) ešte cennejší poklad okolo 1630–1650 mincí kráľov Petra až Ladislava I. a vojvodov Bela a Gejzu (Nálezy 2, č. 77). Vo vtedajšom kurze mal cenu 34,5875 solidov. Z hľadiska striebra mal poklad váhu asi 1270 g, teda asi váhu 5,46 hrivien. Okolo r. 1130 zakopaný súbor mincí Kolomana až Štefana II. z Hronského Beňadiku obsahoval okolo 1750 mincí (Nálezy 2, č. 27, 31). Mal váhu asi 700 g striebra, teda asi 3 mariek. V poslednej štvrtine 13. stor. ukrytý poklad asi 2441 jednostranných mincí, brakteátov Bela III.–IV. z Rišňoviec (Nálezy 2, č. 52, 60; Hunka 1996a, 85–116) mal asi váhu 610 g. To je asi 2,62 marky striebra. Z prehľadu vidno, že majitelia týchto pre nás dnes výnimočných nálezov by podľa vyššie uvedenej typologizácie patrili do skupiny c–d, do strednej až nižšej šľachty.

Protipólom cenných pokladov mincí sú prípady, keď sa objavilo len zopár mincí ako súkromný majetok jednotlivca. Pri výskume Hlavného nám. v Bratislave sa objavil súbor 5–6 anonymných denárov staršieho typu, datovaných na prelom 11. a 12. stor. Ich celková váha bola okolo 1,6–1,8 g (kvôli nekvalitnému kovu sa mince začali rozpadaf), čo sa rovnalo asi 1/3 pondusu striebra. Na pohrebisku v Krásne sa vyskytol unikátny prípad, keď bolo v hrobe 705 uložených až 27 rakúskych fenigov z prelomu 13.–14. stor. (Hunka 1996, 142, č. 60). Ich hmotnosť, asi 16 g striebra, by predstavovalo váhu 3,33 pondusov. Vidno, že majitelia oboch súborov mincí museli patriť k málo majetným členom vtedajšej spoločnosti. Dali by sa zaradiť do skupiny d našej typológie šľachty, k nižšej šľachte, ale k jej spodným vrstvám.

Pre ďalšie porovnanie s uvedenými listinnými prameňmi som porovnal zistené výsledky s dokumentami dokladajúcimi určité cenové relácie z 11.–13. stor. Zmienky o poplatkoch v zákonníku sv. Štefana (datovaného pred rok 1015) majú celouhorský charakter, preto určite platili vo všetkých častiach štátu, aj na území dnešného Slovenska. 32 článok nariaďuje, že hodnota jedného mladého býka, junca, má byť 2,5 byzantského solidu, (teda 2,5 pénz zlata, pričom 1 pensa auri mala hodnotu 60 obolov), asi 105 g striebra, čo je necelá polovica marky. V III. knihe zákonníkov Ladislava I. (z 70.–90. rokov 11. stor.) je v článku 20 nariadená hodnota vola na 5 denárov, koňa na 12 denárov, sluhu na 90 denárov (teda sa jedná o cca 3,5 g, 8,4 g, 63 g striebra, čo predstavovalo asi 3 a 1,8 pondusu, 1/4 marky). Podľa I. dekrétu Kolomana (1095–1114), článok 36 stál vojenský kôň až 15 penzí (630 g striebra, cca 2,7 marky), obyčajný kôň 2–5 mariek striebra, paripa 10–15 mariek (Hóman 1916, 161–162, pozn. 3). V roku 1278 spísaný gelnický register uvádza tieto poplatky za vybrané druhy tovarov, s ktorými sa a najčastejšie obchodovalo. Vychádza z budínskeho colného registra z r. 1255 (Hóman 1916, 530, č. 5). Z ceny koňa sa platilo 2 denáre (1 g striebra), vola denár (0,5 g), svine a ovce 1/3 denáru (0,16 g), veľkého voza volských koží pol fertóna (1,43 g), za kože alebo súkno v hodnote 5 mariek sa platilo 1 vážka (4,86 g), za 100 rífov plátna alebo za bal šedého plátna po 2 denáre, za veľkú loď obilia pol fertóna, za loď obilia 1 vážka, voz trávy denár, voz obilia aj voz sena 2 denáre, voz chmeľu 3 denáre (1,5 g), za 3 sudy vína v rámci mesta 3 vážky (14,58 g), mimo mesta pol fertónu, za sud vína 2 vážky (9,72 g), za sud medu alebo voz rýb pol fertóna, za loď rýb 1 vážku, za 100 jednotiek soli 1 soľ, za 10 solí denár, za metrák loja denár, za 5 mariek striebra 1 vážku, voz olova 3 vážky, voz železa 3 denáre, za 5 metrákov vosku 1 vážku, za metrák vosku 2 denáre.

Údaje o majetnosti šľachty získané z listín možno porovnať aj s pokutami za vybočenie z noriem súdobej spoločnosti. V už uvedenom zákonníku sv. Štefana je stanovené, že za vraždu manželky platil comes 15 juncov, vojak (miles) iba 10 a chudobný človek (vulgaris) len 5 juncov (článok 15, Kučera 1974, 125, pozn. 138). Za krivú prísahu bolo treba zaplatiť 15 juncov, spoločensky nižšie stojace vrstvy obyvateľstva platili 12 juncov (článok 17, Kučera 1974, 125, pozn. 137). Podobné poplatky v juncoch boli stanovené aj za vypaľovanie domov, lúpežné vpády do domov, za krádeže, za bičovanie otrokov, ktorí ušli od pána a pod. Aj v zákonníkoch Ladislava I. sa vyskytuje viacero zmienok o poplatkoch za vykonané zločiny. Za vraždu človeka sa platila pokuta 20 až 110 solidov. V I. knihe, v článku 42 je stanovený trest za pohrdanie kráľovskou pečaťou v sume 5 solidov, sudcovskou pečaťou 2,5 solidu (v origináli je spomenutá suma 100 nummií, lebo 40 nummií sa rovnalo 1 solidu), vojvodskou pečaťou 12 solidov a pečaťou comesa 6 solidov (Hóman 1916, 161–162, pozn. 3, 224, pozn. 1). V listine Gejzu II. z roku 1158 ktorou sa poskytujú nitrianskemu biskupstvu rôzne výhody (Marsina 1971, č. 85) sa v úvodnom texte spomínajú aj fakty ohľadne jurisdikcie cirkvi a kráľa. Je tu zmienka o poplatku 40 mariek čistého striebra (purs argentii) za ich porušenie. V roku 1233 sa uvádza v rámci súdneho sporu až pokuta 100 mariek striebra (Marsina 1971 č. 402). V časoch Štefana V., v roku 1271 sa pri udelení mestských práv pre Ľubicu stanovili takéto pokuty za prečiny a zločiny. Za väčšie priestupky 2 denáre pre richtára a pre comesa provincie Sasov tretí denár; za jednoduchú ranu ktorá nespôsobí zmrzačenie je trest pol marky, za zmrzačenie (aj zlomeninu) 5 mariek, za vraždu

10 mariek (Vojtas 1971, 10–11; Juck 1984 č. 43). V roku 1299 vydala Bratislavská kapitula potvrdenie, že richtár a obyvatelia obce Hét zaplatili Štefanovi z Korčian 80 mariek za utrpené urážky (Archív mesta Bratislavy, Sprievodca, č. 22). Z dokumentov je zrejmé, že vybočenie z noriem spoločnosti sa prísne trestalo, či už vysokými peňažnými pokutami, ktoré mohli splatiť len členovia horných vrstiev strednej šľachty a vyššia šľachta, alebo fyzickými trestami.

Takisto bolo pomerne drahé aj vykúpenie sa spod robotnej povinnosti. Podľa zákonníka sv. Štefana (napísaného pred rokom 1015) sa mohli slobodní obyvatelia hradov a podhradí, členovia susedských obcí v rámci hradskeho obvodu (populi castrenses) vykúpiť spod naturálnej a robotnej renty a tak sa stať slobodnými za 100 byzantských pensí. V svojej dobe to musela byť cena, ktorú vlastnilo iba veľmi málo majetnejších ľudí. Najvyššie vrstvy súdobej feudálnej spoločnosti sa takými vysokými poplatkami chránili pred odlihom poddaných nevyhnutných na prácu na poliach, pri vykonávaní služobných povinností a pod.

Poznámky

- 1 Právne rozdelenie šľachty na vyššiu a nižšiu síce uzákonil až zákonný článok 1/1608, ale ten len kodifikoval niekoľko stáročí existujúci stav (Encyklopédia Slovenska 1981, 713). Podrobnejšie údaje k vývoju a rozdeleniu šľachty na Slovensku poskytuje dielo Dejiny Slovenska I, s. 266–271.
- 2 Termín poplužie je v práci Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti (s. 117, pozn. 3) stanovený na veľkosť 60–70 ha.
- 3 Pri stanovení hmotnostného objemu hrivny som vychádzal predovšetkým z práce B. Hómana, ktorý uvádza, že hrivna kráľa Bela III. (1172–1196), nazývaná aj Belova, kolínska, budínska či banská, používaná až do roku 1280 mala váhu 233,3533 g. Ferton, čiže štvrtina hrivny, je teda 58,34 g. Uncia, čiže osmina hrivny, je 29,17 g. Pondus, čiže vážka, mal v danej dobe asi 4,86 g. V publikácii Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti (listiny č. 34, 37, 39), je pre roky 1244–1271 uvádzaný pondus ťažký až 5,3 g striebra.

Literatúra

- Dejiny Slovenska I (do roku 1526). Bratislava 1986.
- Encyklopédia Slovenska. V. Bratislava 1981.
- HALAGA, O. R., 1987: Archív mesta Košice. Sprievodca po fondoch a zbierkach. Praha.
- HLINKA, J.–KRASKOVSKÁ, L.–NOVÁK, J., 1968: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Nálezy mincí na Slovensku. II. Bratislava (v texte ako Nálezy 2).
- HÓMAN, B., 1916: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest.
- HORVÁTH, V., 1991: Bratislavské mestské privilégium. Bratislava.
- HUNKA, J., 1996: Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.–15. storočie). Slovenská numizmatika. 14. Nitra 1996, s. 129–148.
- HUNKA, J., 1996a: Hromadný nález uhorských brakteátov z Rišňoviec (Príspevok k hospodárskym pomeroch na území Slovenska koncom 12. a v 1. pol. 13. storočia). Slovenská numizmatika. 14. Nitra 1996, s. 85–116.
- HUNKA, J., 1997: Mince Arpádovcov a ich odraz v hospodárskych vzťahoch stredovekého Slovenska. I–II. Kandidátska práca. Nitra.
- JUCK, L., 1984: Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350). Bratislava.
- Kolektív 1998: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. I. Bratislava.
- KUČERA, M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.–13. storočí. Bratislava.
- LEHOTSKÁ, D., 1961: Dejiny Modry 1158–1958. Bratislava.
- LEHOTSKÁ, D.–HANDZOVÁ, D.–HORVÁTH, V.–HRABUŠŠAY–MERGLOVÁ, N., 1956: Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Archív mesta Bratislavy. Bratislava.
- LUKAČKA, J. a kol., 1995: Krušovce 1235–1995. Bratislava.
- MARSINA, R., 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislavae.
- MARSINA, R., 1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II. Bratislavae.
- MATULAY, C., 1980: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020–1255–1536. I. Bratislava.
- OSLANSKÝ, F., 1996: K podmienkam a prameňom sviatočných dní v stredoveku. Historický časopis 44/4. Bratislava, 569–582.
- VOJTAS, J., 1971: Lubica (1271–1971). Bratislava.

Unterschied zwischen Armen und Reichen auf Grund der schriftlichen Quellen aus den Jahren 1000–1301

Einen wichtigen Bestandteil beim Kennenlernen der mittelalterlichen Gesellschaft stellt die Bestimmung der annähernden Vermögensgrenze zwischen den einzelnen gesellschaftlichen und sozialen Klassen dar. In manchen amtlichen Dokumenten aus dem Spätmittelalter findet man zwar Quellen für das Kennenlernen einzelner Adelsklassen (im Kolomans Gesetzbuch bei der Festsetzung der Einkommen aus der Grundrente; in der Goldenen Bulle von Andreas II. aus dem Jahre 1222, im Gesetz von Ludwig dem Großen aus dem Jahre 1351 und im Gesetz 1/1608). Diese Urkunden beinhalten jedoch zu allgemeine Ausdrücke (rex, dux, comes, jobagiones u. ä., Bezeichnungen der Funktionen am königlichen Hofe usw.). Deswegen ist es nicht möglich, sich eine Vorstellung von der Größe der Besitze von Angehörigen der einzelnen Klassen zu machen. Eine weitere Möglichkeit, wie man das materielle Hinterland der Adligen kennenlernen kann, stellt die Analyse alle Reste der materiellen Kultur des mittelalterlichen Menschen dar, die bei der archäologischen Forschung in Siedlungen und Begräbnisstätten gefunden wurden. Diese Artefakte sind jedoch auch weniger nachweislich, was die Zugehörigkeit der einzelnen Menschen zu einer konkreten Klasse betrifft, weil nur die Funde der außergewöhnlichen und wertvollen Gegenstände vom Reichtum der Einzelnen zeugen können. Die dritte Art von Quellen stellen die schriftlichen Dokumente dar, die sich mit der Besitzgröße und mit dem gegenseitigen Austausch der Grundstücke, Siedlungen und bewohnten Kommunitäten befassen. Diese Art von Dokumenten habe ich zu meiner Quellenbasis gewählt. Aus der heute bekannten Kollektion der schriftlichen Dokumente aus den Jahren 1001–1301 habe ich ungefähr 70 Urkunden aus der Zeit des Stefan I. (997–1038) bis Andreas III. (1290–1301) herausgegriffen. Diese Urkunden gewährten gewisse Möglichkeiten, die Lösung der obenangeführten Probleme zu suchen. Um die Grenze zwischen Armen und Reichen zu bestimmen und den Reichtum festzustellen habe ich vier Grundkategorien festgesetzt: a – das höchste Staatsoberhaupt; b – Hochadel, c – der mittlere Adel, d – der niedrigste Adel. Die besitzlosen Angehörigen der Gesellschaft besaßen entweder kein Eigentum oder hatten nur ein minimales Einkommen. Der Reichtum der Gruppe A: 4 Dokumente bieten unterschiedliche Informationen. Der Einkommennachweis von Bela III. aus dem J. 1184 drückt das Jahreseinkommen von 166 000 Mark Silber aus. Aber bereits für Andreas II. war es im Jahre 1219 problematisch, den sog. St.-Peter-Heller für den Papst Honorius II. in der Höhe von 50 000 Mark Silber und 1 200 Pfund von nicht näher bestimmten Münzen anzusammeln. Auch Bela IV. konnte im J. 1241 die Schuld 2 000 Pfund Silber für das Asyl vor Tatarenhorden in Wien kaum bezahlen. Er musste drei Komitate und seine Kleinodien in Versatz geben. Im J. 1235 gewährte Andreas II. seinem Sohn Imrich 20 000 Mark Silber. B: Vom Reichtum des Hochadels bieten ein Zeugnis nur zwei Dokumente. Diese Leute rechneten ihr Vermögen in Hunderten bis Tausenden Mark Silber (1216 – Ertrag des königlichen Hauptkellners war 300 Mark; 1246 gab Bela IV. einem anderen königlichen Kellner Güter in der Höhe von 900 Mark). Die meisten Dokumente gewähren Angaben von der Gruppe C: der mittlere Adel. Es handelte sich um ein breites Spektrum der Leute, deren Vermögen sehr unterschiedlich groß war. Einige von Ihnen waren fähig, für die Besitze zig Pfund Silber (170, 90, 60, 50...) zu bezahlen, aber es gab hier auch solche, die nur 1 bis 5 Pfund bezahlen konnten. Öfters mussten am Kauf der Felder mehrere Partner teilnehmen. D: für das Feststellen der Vermögensverhältnisse in dieser Gruppe wurden vor allem die Dokumente vom Gütertausch im Milieu jobagiones castris verwendet. Sie mussten zwar in der Zeit des Stefan I. 5 Ponduse (minimal 20 g) Silber besitzen, um die angeordneten Abgaben bezahlen zu können. Aber in den Jahren 1210–1229 wurden sie zu einer ziemlich breiten Gruppe der niedrigeren Bevölkerungsschicht und ihr Besitz war sehr unterschiedlich groß. Sie waren fähig 1,33 bis 10 Mark Silber für eine Hufe gewähren. Nur einige von ihnen konnten auch größere Geldsummen für das Gewinnen der Geschlechtsländer oder für andere Zwecke aufwenden (12,5 bis 25 Mark). Interessante Ergebnisse brachte die Analyse der Dokumente, die mit dem Milieu der Kolonisten in neugegründeten Städten verbunden sind. Es wäre notwendig, sie widersinnig zum niedrigeren Teil der mittleren Gesellschaftsschicht einzureihen, weil ihnen die einzelnen ungarischen Könige nur verhältnismäßig kleine Abgaben für die Besiedlung einiger Gebiete festlegten (für Nemecká Lupča, Dobrá Niva und Babina war es 1/50 Pfund – 4,66 g Silber für das Anwesen; 9,72–29,17 g Silber in Rimavská Sobota für Grundstücke; „5 vážiek“ – 24,3 g in Modra, „3 vážky“ – 14,58 g in Bratislava; „1,5 vážky“ bis „ferton“ – 58,34 g Silber in Sv. Kríž nad Hronom). Diese verhältnismäßig niedrige Abgaben wurden aus verschiedenen Gründen festgelegt: a) nur ein Teil der Ansiedler hatte das genügende Kapital, b) es war erforderlich, die Entfaltung der neugegründeten Lokalitäten zu unterstützen. Manche Ansiedler mussten jedoch sehr reich sein. In Lubica zahlte man die Grundsteuer bis 300 Mark Feinsilber. Es ist eindeutig, dass wenn es auch manche von den Kolonisten nach Ungarn mit dem kleineren Kapital kamen, reichten sie sich doch in den Städten und Gemeinden zu den führenden Persönlichkeiten ein und auf diese Weise gelangten sie unter die reichen mittleren Adligen.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu GP 2013.